

ปราสาทหิน

และ

ทับหลัง

วิธีสร้าง - ความสำคัญ

ผศ.ดร.สรเชต วรคามวิชัย*

สิ่งมีชีวิตทั้งหลาย แม้จะมีขนาดต่างกัน มีอายุต่างกัน มีรูปร่างหน้าตาต่างกันแต่ก็มีสิ่งที่เรียกว่าภารกิจ คือภารกิจทางกายภาพ (Physical) และภารกิจทางใจ (Mental) ภารกิจทางกายคือจะต้องหายใจ กินอาหาร ถ่ายนอน และสืบพันธุ์ ภารกิจทางใจคือต้อง อุบาสย ต้านดิและชั่ว หรืออาจเรียกเป็นอย่างอื่นเช่น ใฝ่สูงกับใฝ่ต่ำ เทวดากับอสูร นรกกับสวรรค์ เป็นต้น

ผู้ที่พัฒนาคุณภาพทางใจมากก็จะสามารถจัดการและควบคุมผู้ที่ไม่พัฒนาคุณภาพทางใจ หรือพัฒนาน้อยกว่า ในสังคมสิ่งที่มีชีวิตทั่วโลกมนุษย์มีการพัฒนาคุณภาพทางใจมากที่สุด และพัฒนาไม่หยุดยั้ง จึงทิ้งห่างเพื่อนร่วมโลกไปไกล เมื่อประมาณแสนปีมาแล้ว มนุษย์เรากับสิ่งพันธุ์อื่นใช้ชีวิตไม่แตกต่างกันมาก หากินเหมือนกัน กินของดิบเหมือนกัน อยู่ถ้ำ อยู่ต้นไม้เหมือนกัน

สิ่งที่บ่งบอกถึงขั้นตอนที่มนุษย์พยายามพัฒนาตนเองเหนือชีวิตอื่น ๆ มี

ดังนี้

๑. มนุษย์มีความหวังความก้าวหน้าอยู่ตลอดเวลา แม้ตายแล้วยังคาดหวังว่าจะต้องมีชีวิตที่ดีขึ้น สวรรค์ของทุกศาสนาจึงเหมือนกัน หรือคล้ายคลึงกัน

๒. มนุษย์มีศาสนา ซึ่งเป็นการแยกคนกลุ่มหนึ่งออกจากสังคมปกติ ไปใช้ชีวิตเป็นนักคิด พัฒนาระบบการเรียนรู้ และระบบตัวอักษรเพื่อบันทึก และส่งต่อผลของความคิดไปยังคนรุ่นหลัง จึงเกิดระบบการศึกษาอย่างที่เรารู้จักในปัจจุบัน

๓. มนุษย์มีจินตนาการเรื่องความตึงตัวของเทพเจ้าบนสวรรค์ จึงจำลองมาไว้ในโลกมนุษย์ก่อน ซึ่งเป็นที่มาของการก่อสร้างปราสาทและศาสนาสถานที่ต่าง ๆ พีรามิดเป็นต้นแบบของปราสาทหรือที่อยู่ของเทวดาในพื้นที่ต่าง ๆ ทั่วโลก

ลักษณะทั่วไปของปราสาทหิน

ปราสาทหินแต่ละหลังผ่านการใช้งานมาเป็นพันปีก่อนจะพังลงกองอยู่กับพื้นในกัมพูชา และในอีสานใต้มีปราสาทหินนับเป็นพันหลัง มีจำนวนหนึ่งยังไม่เคยพังเลย ทั้งที่สังคม และอาณาจักรล่มสลายไปหลายครั้ง สาเหตุที่ทำให้ปราสาทพังมีกรณี คือ โดยธรรมชาติ และโดยการกระทำของมนุษย์

- ธรรมชาติมีรากไม้ขอนไซ ต้นไม้ชั้นโอปอครอบคลุมต้นไม้ใหญ่ล้มทับ น้ำเซาะ เป็นต้น
- การกระทำของมนุษย์ ส่วนใหญ่เป็นการขุดเอาชิ้นส่วนหินแกะสลักบางส่วนไปขาย หรือใช้ประโยชน์ส่วนตัว หรือนำไปขาย

เปรียบเทียบกับปัจจุบัน

สิ่งก่อสร้างที่เป็นไม้จะผุพัง เสื่อมสลายไปภายในเวลา ๓๐-๔๐ ปี สิ่งก่อสร้างที่เป็นอิฐปูน คอนกรีต ถ้ามีการดูแลรักษา ก็อาจอยู่ได้เป็น ๑๐๐ ปี นอกจากสิ่งก่อสร้างที่ไม่ต้องรับน้ำหนักใด ๆ เช่น เจดีย์ ก็อาจอยู่ได้นานกว่านั้น แต่จะมีอายุเป็นพันปีก็คงจะเป็นไปได้ยาก ซึ่งต่างจากปราสาทหินที่สร้างมาเป็นพันกว่าปี ถูกปล่อยทิ้งไว้

รกร้างหลายครั้งขาดการดูแลจนถูกภัยธรรมชาติ รุกรานหลายครั้งก็ยังคงสภาพเดิมอยู่ได้ ที่เป็นเช่นนี้คงเป็นเพราะสาเหตุ ๓ ประการ คือ วัสดุ ก่อสร้าง วิธีก่อสร้าง ความศักดิ์สิทธิ์

วัสดุก่อสร้าง - หินทราย

สิ่งที่นำมาใช้เป็นวัสดุก่อสร้างปราสาทในอีสานใต้และกัมพูชาใช้หินทรายเพียงอย่างเดียว แต่มีวัสดุอื่นอีก คือ ศิลาแลง อิฐ และส่วนเชื่อมประสานซึ่งอาจจะเป็นเหล็ก ดิน และยางไม้ ในกรณีจำเป็นหินทรายในตัวของมันเองก็มีความทนทานอยู่ เพราะมีอายุตั้งแต่ ๑๐๐-๒๒๐ ล้านปี จึงรับประกันความทนทานอยู่ในตัววัสดุอื่นๆ นอกจากหินทราย เช่น หินศิลาแลง ก็มีความทนทานไม่น้อยถ้ามีการนำมาใช้อย่างเหมาะสม

วิธีก่อสร้าง

ธรรมชาติได้ให้ภูมิปัญญาแก่มนุษย์อย่างดีเยี่ยม หลักการมีอยู่ว่า การขยายตัวของสิ่งใดก็ตามถ้ายึดติดแน่นเป็นชิ้นเดียวกัน ถ้าส่วนใดส่วนหนึ่งชำรุด ก็จะทำให้ส่วนที่เหลือใช้การไม่ได้ การที่สิ่งใดเกาะติดกันแน่น ก็จะต้องมีเวลาแห่งการทนรับจำกัด ส่วนใดส่วนหนึ่งหมดสภาพที่จะทน ก็จะดึงส่วนที่เหลือไปด้วย

หลักการนี้ใช้ได้กับสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิตทั้งหมด ในทางตรงกันข้าม สิ่งใด ๆ ที่มีการขยายตัวโดยมีหน่วยย่อยกิ่งอิสระซ้อนขยายขึ้นโดยไม่ยึดติดแน่น จะทำให้เกิดการยืดหยุ่นทนทาน เมื่อส่วนใดส่วนหนึ่งเสื่อมเฉพาะส่วนนั้น ๆ ไม่กระเทือนถึงส่วนอื่น หรือกระเทือนแต่น้อย ชีวิตนั้น หรือองค์กรนั้นก็ยังคงอยู่ ตัวอย่างที่เห็นได้ เช่น ภูเขาไม้ไซหินก้อนเดียว จอมปลวกมีหลายชั้นหลายห้อง รังผึ้งแบ่งเป็นช่อง เป็นต้น กล้ามเนื้อ

และเซลล์ของมนุษย์และสัตว์ก็มีหน่วย มีชั้น
ซ้อนกัน ไม่ได้ยึดติดเหมือนแผ่นพลาสติก

การสร้างปราสาทในสมัยก่อนก็ยึดหลัก
การนี้ ทั้งปราสาทอิฐ ปราสาทหินทราย และศิลา
แลง ล้วนใช้วิธีวางซ้อนกันโดยไม่มีวัสดุอื่นเชื่อม
หรือมีก็แต่น้อย และบางส่วนเท่านั้น แต่ที่สำคัญ
คือให้หินหรืออิฐแต่ละก้อนวางแนบสนิทกัน โดย
การขัดหน้าให้เรียบก่อนวางซ้อนกัน วิธีนี้ทำให้
ปราสาทต่าง ๆ อยู่ได้เป็นพันปี

ปราสาทกับปิรามิด

ปราสาทกับปิรามิด (Pyramid) เหมือนกัน
ในหลักการก่อสร้าง คือใช้ทรายเป็นฐาน เพราะ
ทรายถ้าอัดแน่นจะรับน้ำหนักได้ไม่จำกัด ทราย
ไม่มีวันแตกหักเพราะเป็นเม็ดอิสระอยู่แล้ว หินที่
นำมาก่อสร้างแต่งเป็นรูปสี่เหลี่ยมก่อนเหมือนกัน
อย่างเช่น ปิรามิดแห่งกิเซห์ (Pyramid of Giseh)
ซึ่งเป็นปิรามิดที่ใหญ่ที่สุดซึ่งสร้างเมื่อราว ๔,๕๐๐
ปีมาแล้ว

ความศักดิ์สิทธิ์

ความศักดิ์สิทธิ์เป็นหัวใจของศาสนาสถาน
ความสวยงามเป็นเป้าหมายรอง ถ้าใจเรามีความ
เคารพและศรัทธาแล้วเราจะมองเห็นความ
สวยงามตามมา มนุษย์เราจะไปที่ใดก็ตามจะทำสิ่ง
ใดลงไปก็ตามมีวัตถุประสงค์ เช่นไปร้านอาหารเมื่อ
เจ็บป่วยเป็นต้น แต่เมื่อไปวัดหรือศาสนาสถานจะ
ต้องมีอะไรที่สำคัญกว่านั้น นั่นคือไปด้วยความหวัง
เพราะมีพลังศรัทธาเป็นทุนเดิมอยู่แล้ว เมื่อทุกคน
ไปด้วยพลังศรัทธา ศาสนาสถานจึงเพิ่มความศักดิ์
สิทธิ์ขึ้นตลอดเวลา เมื่อทุกคนเข้าถึงปราสาทด้วย
ความเคารพศรัทธาเช่นนี้ ปราสาทจึงได้รับการ
บำรุงรักษาตลอดเวลา ไม่ปล่อยให้เสื่อมโทรม
ปราสาททั่วไปจึงมีอายุยืนเป็นพันปี

องค์ประกอบของปราสาท

ปราสาทบอกถึงความเป็นที่ประทับของ
เทวดา หรือจะเรียกอย่างอื่นตามภาษาของท้องถิ่น
ต่าง ๆ จึงมีการแบ่งชั้นตามระดับของเทวดาโดย
ทำความเข้าใจเบื้องต้นว่าปราสาทก็คือสวรรค์
หรือเทวโลก คือโลกของเทวดา

มนุษย์มีความคิดและมีความเชื่อเรื่อง
เทวดา อย่างน้อยที่สุด ๕,๐๐๐ ปี มาแล้ว ความเชื่อ
นี้ก่อให้เกิดอารยธรรมของมนุษย์ตกทอดมาถึงทุก
วันนี้ ถ้าไม่มีความเชื่อเรื่องเทวดา ศาสนาก็ไม่เกิด
สิ่งก่อสร้างก็ไม่มี ตัวหนังสือก็ไม่มี เราจะใช้ชีวิต
แบบเดียวกับสัตว์โลกชนิดอื่น ๆ

ปราสาทคือเมืองเทวดา

เพื่อให้เข้าใจหลักการในการสร้างปราสาท
จะต้องทำความเข้าใจเบื้องต้นว่าผู้สร้างจำลองเทว
นคร หรือกรุงเทพ (คือเมืองของเทวดา ไม่ใช่
บางกอก) ลงมาไว้เพื่อให้ได้สัมผัสด้วยสายตาก่อน
เข้าไปอยู่จริง ๆ หลังจากตาย สิ่งที่มีอยู่ในสวรรค์
ของทุกศาสนาจะมีคล้ายกันคือ

๑. ห้องประทับของประมุข คือ มีดใน
ปราสาทประธานหรือปราสาทประธาน ซึ่งอยู่ตรง
กลาง ยอดสูงเด่น และสวยงามที่สุดในหมู่
ปราสาท ห้องประทับเป็นห้องมีด อาจมีประตู
เดียวหรือสี่ประตู แล้วแต่ขนาดของปราสาท

ห้องเทพที่เป็นประมุขนี้ เดิมอาจเป็นห้อง
ว่างไม่มีรูปเคารพ ผู้ประกอบพิธีจะนำเครื่อง
สักการะหรือเครื่องสังเวยไปวางไว้ แล้วอัญเชิญ
เทพมารับไปบรรยาศที่มือทำให้เกิดจินตนาการ
หรือปรากฏการณ์ที่เชื่อได้ว่าเทพลงมารับทราบการ
ทำพิธีนั้น ๆ

๒. เทพชั้นรอง สังคมเทวดาก็เหมือนสังคมมนุษย์ จะต้องมีเพื่อนไม่ได้อยู่โดดเดี่ยว ถ้าประธานเป็นพระนารายณ์ อาจมีพระศิวะ พระพรหม เป็นต้น อยู่เป็นเพื่อน อาจเป็นปรางค์ที่สร้างขึ้นเป็นบริวาร หรืออยู่ในปรางค์เดียวกัน แต่อยู่ในตำแหน่งรอง บางครั้งก็อยู่ร่วมกันที่เรียกว่าตรีมูรติ ซึ่งมีพระพรหม พระวิษณุและพระศิวะอยู่ร่วมกัน

๓. เทพบริวาร เป็นเทวดาที่ทำหน้าที่ต่าง ๆ เช่น เป็นนักดนตรี เป็นยามประจำทิศทั้ง ๘ เป็นต้น ปราสาทขนาดใหญ่จะมีกำแพง มีประตูสี่ทิศ ซึ่งแต่ละประตูจะมีเทวดาเฝ้ารักษา

๔. อัปสร หรือเทวดาเพศหญิง บางทีก็เรียกว่านางฟ้า มีจำนวนมาก ไม่มีสามี เป็นชีวิตที่มีความสุขร่าเริงตลอดเวลา เทพบุตรอาจเกี่ยวพาราสีได้ แต่ไม่มีความรักจริงใจให้กับใคร เป็นที่มาของตำแหน่งนครโสเภณีในมนุษย์โลกตำแหน่งนี้เป็นตำแหน่งที่มีเกียรติในสมัยก่อน มีฐานันดรเท่ากับเสนาบดีตำแหน่งอื่น ๆ

๕. สัตว์ประกอบเพื่อความศักดิ์สิทธิ์ โดยปกติในสวรรค์ไม่มีสัตว์เดียรัจฉานทุกชนิดเป็นทิพย์และเป็นเทพ และเทพบางองค์อาจปรากฏในร่างของสัตว์ชนิดใด ๆ ก็ได้ เพราะเป็นกายจำแลง ไม่ใช่เป็นกายถาวร เทวดาเป็นอหิสสมาณกาย คือ กายที่มองไม่เห็นด้วยตาเปล่าของมนุษย์และสัตว์

ร่างกายของสัตว์ทิพย์เป็นความคิดที่ต่อเนื่องมาตั้งแต่สมัยอาณาจักรอียิปต์โบราณ มีรูปสฟิงซ์ (Sphinx) ซึ่งเป็นรูปคนหน้าสิงห์ หรือสิงห์ในร่างคนแนวคิดนี้ไม่เคยหลุดหายไปจากสังคมมนุษย์ ในอินเดียสิงห์เป็นชื่อเรียกคนในวรรณคดี

กษัตริย์ รูปสิงโตมีทั่วไปในประเทศจีน จึงเป็นเรื่องธรรมดาที่มีรูปสิงห์ที่หน้าปราสาทหรือในจุดใดจุดหนึ่ง เพราะสิงห์เป็นเทพตนหนึ่ง

นอกจากสิงห์แล้ว ยังมีสัตว์อื่น ๆ อีกในปราสาทเช่น ช้างเอราวัณพาหนะของพระอินทร์ หงส์เป็นพาหนะของพระพรหม ครุฑเป็นพาหนะของพระนารายณ์ หรือพระวิษณุ นาคเป็นพาหนะของพระวรุณและเป็นเครื่องประดับของพระศิวะ เป็นต้น ซึ่งทั้งหมดเป็นเทพในร่างสัตว์ ไม่ใช่สัตว์เดียรัจฉาน อาจจะได้เปรียบได้กับพระในร่างของมนุษย์ คือคนบวชเป็นพระ กษัตริย์ในร่างของมนุษย์ คือคนที่ได้รับพิธีราชาภิเษกขึ้นเป็นกษัตริย์

๖. ดอกไม้เป็นอาหารทิพย์ ดอกไม้เป็นสิ่งที่ขาดไม่ได้ในพิธีกรรมเกี่ยวกับเทวดา หรือพิธีกรรมทางศาสนา ความคิดเรื่องเทวดา ส่วนหนึ่งเกิดจากจินตนาการโดยยึดแนวทางจากสัตว์ปีกตัวเล็กเช่น ผีเสื้อ แมงกู่ ผึ้ง เป็นต้น ที่ใช้ชีวิตอย่างมีความสุขโดยบินไปตอมดอกไม้ โดยเฉพาะผีเสื้อจะมีความสุขอยู่กับการบินโฉบไปมาแล้วผสมพันธุ์และตายไปในที่สุด ถ้าแบ่งเวลาตามสัดส่วนแห่งชีวิตแล้ว จะเห็นว่าพวกเขาแทบไม่มีความสุขเลยในชีวิต ที่พวกเขาชอบมากคือ ดอกไม้กับความรัก เรื่องกินกับหารทำงานไม่ได้สนใจเลย นี่คือชีวิตแบบเทวดาแท้ ๆ

ดังนั้นในปราสาทจึงขาดดอกไม้ไม่ได้ ที่ใดก็ตามถ้ามีที่ว่างจะต้องจำหลักดอกไม้ลง ไม่เว้นแม้แต่โคนเสา และรอบปราสาท

จุดสำคัญที่สุดคือประตูเข้า ในงานมงคลจะมีการร้อยพวงมาลัย ห้อยระย้าลงมาจากกรอบประตูบน เนะกรอบประตูสองข้าง ต้องมีพวงมาลัยยาวประดับไว้จึงกลายเป็นที่มาของลายเสภาประดับผนังและลายทับหลัง ในระยะต้น ๆ ทับหลังไม่มี

รูปหน้ากาล หรือราหู และรูปเล่าเรื่องอื่น ๆ คงมี แต่ลายพวงอุบะห้อยดังเช่น หับล้างเก็บไว้ที่วัดสุปฏิณาราม จังหวัดอุบลราชธานี อันเป็นศิลปะสมัย ทวารวดี อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ และที่ ปราสาทเขาน้อย อรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว ซึ่งเป็นศิลปะแบบสมโบร์ไพรกุก ราวพุทธศตวรรษ ที่ ๑๒ เช่นเดียวกัน

ดอกไม้นอกจากไว้บูชา ใช้โปรยต้อนรับผู้ มีบุญ เพราะถือว่าเป็นอาหารทิพย์หรืออาหารของ เทวดา ยังถือว่าเป็นเรือนอยู่ เรือนประทับของ เทพด้วยพระพรหมก็ทรงอุปถัมภ์ในดอกบัว ประทับ อยู่ในดอกบัวจนกระทั่งมีพลังพองจึงออกจาก ดอกบัวได้ และได้มาสร้างโลก ดอกบัวใหญ่กว่า พระพรหม และพรหมผู้สร้างโลกยังเล็กกว่า ดอกบัว โลกจึงต้องเล็กกว่าดอกบัว พระพุทธรูปก็ ประทับอยู่ในฐานบัว แม้แต่สิ่งก่อสร้างใหญ่ ๆ เช่นปราสาท โบสถ์ วิหาร ส่วนใหญ่ก็จะตั้งอยู่บน ฐานบัว อันแสดงถึงความสำคัญของดอกไม้

๗. ปราสาทเป็นที่อยู่ของเทพชั้นดี การ แบ่งสังคมออกเป็นชั้น มีชั้นสูง ชั้นกลาง และชั้นต่ำ มีมาตั้งแต่สมัยมนุษย์เป็นคนป่า มีหลักฐานชัดเจน ในสมสมัยอารยธรรมอียิปต์ นักบวช กษัตริย์ และผู้ใกล้ชิดกษัตริย์ เป็นคนชั้นสูง นักธุรกิจ เป็นคนชั้นกลาง กรรมกร เกษตรกร ทาสเป็นคน ชั้นต่ำ และมีคนต่ำอีกพวกหนึ่ง เป็นคนทำตัวอยู่นอกสังคมมนุษย์ ใช้ชีวิตอิสระจากรัฐหรือคนส่วน ใหญ่หากินด้วยการเป็นโจรไม่กล้าเปิดเผยตัวเอง สมัยหนึ่งถูกเรียกว่าพวกซี้ชลาด (อสูร)

เนื่องจากพวกอสูรหรือพวกคนชั้นต่ำนี้ เป็นกลุ่มที่สังคมรังเกียจ บางครั้งได้รวบรวมตัวกัน ตั้งเป็นรัฐของคนเลว หรือรัฐของคนซี้ชลาด (รัฐ อสูร) หรือฝ่ายรัฐอธรรม มีบ่อยครั้งที่รัฐอสูรยก ทหารมารุกรานรัฐฝ่ายอธรรมหรือรัฐฝ่ายเทพ แม้แต่

พระพุทธรูเจ้ายังถูกคนกลุ่มเหล่านี้ระราน สำหรับ ศาสนาฮินดู จะมีเรื่องเล่าถึงการสู้รบระหว่าง เทวดากับอสูรบ่อยครั้งแม้แต่เรื่อง รามายณะ หรือรามเกียรติ์ ก็เป็นเรื่องสู้รบกันระหว่างเทพกับ อสูร เรื่องนี้นำไปสู่การดัดแปลงลายบนหับล้าง ปราสาท จากเดิมเป็นพวงมาลัยต้อนรับและ อวยพร มาเป็นขั้วโล่อสูรอีกหน้าที่หนึ่ง โดยการ จำหลักรูปหน้ากาล คือรูปยักษ์ที่เห็นแต่หน้ากับฟัน มีขอพวงมาลัยออกจากปากทั้งสองด้าน บางรูปก็ จะมีมือโอบมาจับพวงมาลัยไว้ด้วย ภาพจำหลักนี้ จะแพร่หลายมากตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๖ เป็นต้นมา เกี่ยวกับภาพนี้มีตำนานเล่าว่า สมัยหนึ่ง องค์ศิวะ-มหาเทพนั่งทำสมาธิอยู่บนยอดเขาไภวโลก มีอสูรมาทำร้าย พระองค์ทรงรำคาญและกริ้วอย่าง แแรง จึงเกิดมีสัตว์ประหลาดเกิดขึ้นพุ่งออกมาจาก พระเนตรที่สาม คือ ระหว่างพระนลาฏ สัตว์ ประหลาดนี้ตัวดำ แขนขาเล็กยาว จับกินทุกอย่าง ที่ขวางหน้า รวมทั้งอสูรด้วย เมื่อไม่มีอะไรจะกิน ก็กินแขน ขาของตัวเอง พระศิวะเรียกเจ้าตัวนี้ว่า ราหู เป็นว่าเป็นตัวอันตราย อยู่กับใครไม่ได้จึงสั่ง ให้ไปเฝ้าปราสาท คอยปกป้องไม่ให้พวกอสูรหรือ พวกซี้ชลาดเข้าไปลักลอบทำลายพิธี และสิ่งดีงาม ในปราสาท นี่คือที่มาของหน้าราหู

ราหูมีในตำนานทางพุทธศาสนาด้วย ราหูหมายถึงอสูรที่อมดวงพระอาทิตย์และดวง จันทร์มีบทสวดมนต์ขับไล่ราหูด้วย รูปราหูใน ปราสาทจะพบที่หับล้างเป็นสำคัญเพราะเป็นผู้ ปกป้องปราสาท ในภาพหลังมีชื่อเรียกว่าว่า หน้า กาล ด้วยซึ่งคงจะเป็นความพยายามตีความออก มาในแง่ปริศนาธรรม เพราะกาลคือเวลานี้ทำ หน้าที่กินทุกชีวิตให้แก่และตายไป ถ้าไม่มีมีกาล หรือเวลาชีวิตทั้งหลายก็จะไม่แก่ และไม่ตาย

ทับหลัง

ทับหลังเป็นชื่อของส่วนประกอบโครงสร้างอาคารอย่างหนึ่งภาษาอังกฤษใช้คำว่า Lintel คำแปลภาษาไทยว่า ชื่อประตู การสร้างบ้านโบราณไม่ได้ทำเป็นกรอบสำเร็จเหมือนสมัยนี้ กรอบล่างวางลงก่อน เรียกว่าธรณีประตู แล้วตั้งกรอบซ้าย-ขวา จากนั้นจึงทับกรอบลงไปด้วยชื่อประตู เราก็เลยเรียกว่า ทับหลัง (ไม่มีทับหน้า) และทับหลังนี้ มิได้หมายถึงเฉพาะกรอบบนหรือชื่อประตูเท่านั้น หมายรวมไปถึงแผ่นกระดานหรือวัสดุอื่นใดที่วางอยู่เหนือกรอบประตูขึ้นไป ที่อาจจะมองได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของกรอบประตู บางแห่งก็ปล่อยเป็นบานเกล็ดของลม บางแห่งก็เป็นกระจกใส บางแห่งก็ติดรูปมงคล เช่น ทางภาคเหนือของประเทศไทย ติดเครื่องหมายที่เรียกว่า ห้ายนตร์ ปรากฏบางท่านให้ความคิดเป็นว่าเป็นคำย่อมาจากคำว่า ยันตร์ของพระอรหันต์ ถือว่าเป็นเครื่องหมายอันศักดิ์สิทธิ์ เมื่อมีการย้ายบ้านต้องนำไปด้วย คติความเชื่อ มาจากฐานคิดเดียวกัน

เนื่องจากการสร้างปราสาท มีจุดประสงค์หลักคือสร้างบ้าน คือ ที่อยู่หรือที่ประทับถาวรของเทวดา และเป็นวัฒนธรรม และสัจธรรมสิ่งมีชีวิตรวมทั้งเทวดา เมื่อรวมเป็นองค์กร หรือเป็นกลุ่มตั้งแต่สองขึ้นไป จะต้องมีประมุข หรือประธาน ๑ องค์ นอกนั้นเป็นบริวาร เทพประธานจะอยู่ห้องสำคัญที่สุดของปราสาท ซึ่งอาจจะเรียกว่า ศัพทฤหะหรือห้องวิมาน เหมือนกับแท่นพุทธอาสน์ ในโบสถ์พุทธศาสนา

เมื่อเทวดา และมนุษย์จะเข้าเฝ้าเทพประธาน จะต้องเข้าทางประตูหน้าหรือประตูอื่น ถ้าจำเป็น ดังนั้นจึงต้องมีภาพเสริมพระบารมีของเทพประมุข ภาพกรณียกิจของเทพประมุข และเทพสำคัญอื่น ๆ หรืออาจมีภาพอันเป็นคำสอนหรือเตือนสติแก่ผู้เข้าเฝ้า ในแต่ละปราสาท ภาพจำหลักมักจะไม่ซ้ำอิริยาบถ จุดสำคัญที่สุดที่จำเป็นต้องมีภาพจำหลักคือ ทับหลัง และหน้าบัน

วิวัฒนาการของลายจำหลักทับหลัง

ศิลปวัฒนธรรมเป็นกระแสหนึ่งของโลก ซึ่งมีความเกิดขึ้นตั้งอยู่ ตับไปเป็นธรรมดา เหมือนมนุษย์หรือสัตว์ หนึ่งชีวิตจะมีความนิยมชมชอบอาหาร การเล่นและเครื่องประดับที่แตกต่างกันตามวัยอายุ และกาลเวลา นักวิชาการจึงใช้เป็นตัวกำหนดอายุทางประวัติศาสตร์ได้ด้วย นักวิชาการชาวฝรั่งเศสได้แบ่งยุคสมัยศิลปะไทย ลาว เขมร แถบพนมดงรักไว้ดังนี้

ก. ยุคก่อนเมืองพระนคร พ.ศ. ๑,๑๐๐-๑,๓๕๐

๑. แบบพนมดา (เฉพาะประติมากรรม) ราว พ.ศ.๑,๑๐๐-๑,๑๕๐

๒. แบบถาลาบริวัต (เฉพาะทับหลัง) ราว พ.ศ. ๑,๑๒๐

๓. แบบสมโสรไพรุกุท รว พ.ศ. ๑,๑๕๐-๑,๒๐๐

๔. แบบไพรุกเมง รว พ.ศ. ๑,๑๘๐-๑,๒๐๐

๕. แบบกำพงพระ รว พ.ศ. ๑,๒๕๐-๑,๓๕๐

ข. ยุคเมืองพระนคร รวพ.ศ. ๑,๓๗๐-๑,๓๘๐

๑. แบบกุเลน รว พ.ศ. ๑,๓๗๐-๑,๔๒๐

๒. แบบพระโค รว พ.ศ. ๑,๔๒๐-๑,๔๕๐

๓. แบบบาแค้ง รว พ.ศ. ๑,๔๕๐-๑,๔๗๐

๔. แบบเกาะแกร์ รว พ.ศ. ๑,๔๕๕-๑,๔๙๐

๕. แบบแปรรูป รว พ.ศ. ๑,๔๕๐-๑,๕๑๐

๖. แบบบัณฑาศรี รว พ.ศ. ๑,๕๑๐-๑,๕๕๐

๗. แบบเกลียง รว พ.ศ. ๑,๕๑๐-๑,๕๖๐

๘. แบบบาปวน รว พ.ศ. ๑,๕๖๐-๑,๖๓๐

๙. แบบนครวัด รว พ.ศ. ๑,๖๕๐-๑,๗๒๐

๑๐. แบบบายน รว พ.ศ. ๑,๗๒๕-๑,๗๘๐

ค. ยุคหลังเมืองพระนคร

๑. แบบศรีสันถาร รวพุทธศตวรรษที่ ๒๐-๒๒

ยุคแต่ละแบบต่าง ๆ ที่นักวิชาการได้กำหนดไว้เราสามารถนำมาใช้ได้เพื่อความเข้าใจตรงกันในเรื่องต้น ศิลปะในเขตภูมิภาคนี้ที่เป็นประเภทสถาปัตยกรรมมีให้เห็นอยู่ทั่วไป เป็นสิ่งถาวรและมั่นคง เพราะสร้างด้วยหิน โดยเฉพาะหินทรายที่มีอายุกว่า ๒๐๐ ล้านปี และยังคงอยู่อีกเป็นล้านปี จึงนับเป็นงานที่มีคุณค่า โดยเฉพาะทับหลังอันเป็นส่วนหนึ่งของปราสาท เป็นส่วนที่บันทึกประแสงสังคมทางด้านความเชื่อและค่านิยมของสังคมในสมัยนั้น

การจำหลักลายที่ล้าคณบนทับหลังกระทำบนฐานแห่งความเชื่อ และความตั้งใจไม่ใช้สุมทำตามความพอใจของช่าง ในช่วงประมาณ พ.ศ. ๑๑๕๐-๑๓๘๐ เป็นเวลาประมาณ ๖๐๐ กว่าปี เป็นยุคแห่งความรุ่งเรืองมั่นคงของชุมชนแถบพนมดงรัก มีการสร้างปราสาทหินมากกว่าพันปราสาท เฉพาะทับหลัง มีการจำหลักลายสำคัญโดยมีจุดเน้นที่แตกต่างกันดังนี้

๑. ยุคแรก เน้นการประดับ ตกแต่งและบูชา การสลักจำลองช่อดอกไม้ พวงดอกไม้ที่ชาวไทย ชาวจีนนิยมกันโดยตกแต่งประตูให้ทรูในวันสำคัญ เช่น วันแต่งงาน หรืองานมงคลอื่น ๆ โดยเฉพาะพิธีแต่งงาน จะจำลองชีวิตของเทวดามาส่วนหนึ่ง ทั้งชาย ทั้งหญิง จะมีคำว่าเจ้านาหน้า คือเจ้าป่า เจ้าสาว คำว่าเจ้าหมายถึง เทพบนสวรรค์ ตระกูลโตเราใช้มาก่อนรับวัฒนธรรมอินเดีย ยังเป็นภาษาบริสุทธิ์ภายหลังเมื่อรับวัฒนธรรมอินเดีย จึงเอาคำว่าเทพเจ้าหรือเทวดาเข้าแทนเรือนหอจำลองวิหารของเทวดาจึงต้องตกแต่งเป็นพิเศษปราสาทเป็นวิมานถาวร จึงต้องและสลักไว้ในศิลาตัวปราสาท และทับหลังก็เป็นส่วนแรกที่จะต้องแต่งให้เห็นความงามเป็นพิเศษ

๒. ยุคที่สอง ตั้งแต่ยุคเก่าแก่ เป็นต้นมา จะนิยมนำรูปเทพสำคัญที่สุดมาไว้เพื่อให้ทราบว่าเมื่อเข้ามาปราสาทนี้ควรบูชาเทพองค์ใด และขอพรจากเทพองค์ใดเป็นพิเศษ โดยเฉพาะทับประตูเข้าทางด้านหน้าปราสาท เทพสำคัญที่อยู่ในหัวใจของชาวอีสานใต้คือพระอินทร์ เป็นเทพเจ้าสูงสุดในยุคฤคเวท ชาวमारยัน ในอินเดียรู้จักพระอินทร์และถือว่าเป็นจอมเทพ จึงแพร่เข้ามาก่อนพระนารายณ์และพระศิวะ ภายหลังถูกลดชั้นลงเป็นเพียงเทพประจำทิศ

๓. ยุคที่สาม เพิ่มเทพที่มากลัวเข้าอีกคือ หน้ากาล หรือหน้าราหู เป็นภาพหน้ามนุษย์ หรือ หน้ายักษ์มีฟันเต็มปาก ๓๒ ซี่ ใช้มือเหนี่ยวลำพวง มาลัยที่พุ่งออกจากปากและพวงมาลัยนี้ก็กลายเป็น ส่วนหนึ่งของลายประดับทับหลัง

ลายหน้าราหูนี้มีตำนานว่าสมัยหนึ่ง พระศิวะประทับอยู่บนยอดเขาโกกลาส ทรงบำเพ็ญสมาธิอยู่ มือสูรมาทำต่อสู้อ พระองค์ทรงกริ้วจึงเกิดสัตว์ประหลาดพุ่งออกจากระหว่างพระนลาฏ ตัวดำ ขา แขนเรียวยาวเล็ก กินทุกอย่างที่ขวางหน้า ในที่สุดไม่มีอะไรให้กินก็กินแขนขาตัวเอง พระศิวะ เจ้าจึงให้ไปเฝ้าปราสาทไม่หนีไปรบกวณผู้อื่นจึงมีชื่อว่า หน้าราหู ภายหลังเรียกหน้ากาลซึ่งแปลว่า เวลา ความหมายก็ยิ่งเหมือนเดิมคือกินทุกอย่างที่ขวางหน้า เพราะเวลาตัวเดียวนี้เราจึงแก่ ถ้าไม่อยากแก่ต้องอยู่เหนือกาลเวลา เมื่อศาสนิกชนเข้าสู่ศาสนสถานจึงต้องจ้องมองภาพนี้และบริกรรมว่า กาลี ฆสตี ภูตานิสัพพาเนวสหัสตตนา กาละ คือ เวลาากินกินทุกอย่างพร้อมทั้งตัวของมันเอง เมื่อบริกรรมเสมอ ๆ เราก็จะรู้เท่าทันกาล และอยู่เหนือกาลในที่สุด

ทับหลังนารายณ์บรรทมสินธุ์

กรณีทับหลังนารายณ์บรรทมสินธุ์ที่ปรากฏประธานปราสาทพนมรุ้งนั้น เป็นทับหลังสลักภาพพระนารายณ์หรือพระวิษณุบรรทมเหนือพญาอนันตนาคร ซึ่งพระนารายณ์ปางนี้จะมีพระนามว่าอนันตสายนิน (ซึ่งเป็นหนึ่งในจำนวน ๓๓๓ พระนาม) ภาพจำหลักในทับหลังที่เป็นเรื่องนารายณ์บรรทมสินธุ์จะมีองค์ประกอบและที่มาเหมือนกันหรือใกล้เคียงกัน นั่นก็คือ

๑. มีนาคราช หรือพญานาค ๒ มีพระนางลักษมีเทวี พระคักติ ๓ มีดอกบัวจากพระนาภีของพระนารายณ์ ๔ พระพรหมประทับบนดอกบัว ๕ มีสัตว์ปีก คือลูกครุฑคาบข้าง ๖ มีนกแก้ว ๗ มีปลา ๘ มีสิง

ทั้งหมดเป็นภาพประกอบเหตุการณ์เกี่ยวกับการสร้างโลก ตามคัมภีร์ปุราณะ ซึ่งเริ่มจากพระศิวะกำหนดแผนจะสร้างโลก ทรงเรียกพระวิษณุมาช่วย ท่านบรรทมวางแผนอยู่บนหลังอนันตนาคราชในทะเลน้ำนมหลายหมื่นปี จนมีดอกบัวงอกขึ้นที่พระนาภี พระศิวะเรียกพระพรหมมาช่วยอีกแรงหนึ่ง โดยพระพรหมถืออุบัติในดอกบัว จากนั้นพระพรหมบำเพ็ญสมาธิจนมีพลังและลงมือสร้างโลก และสรรพสัตว์ทั้งหลายเพื่อให้เต็มโลกแต่ไม่เต็มง่าย ๆ พระศิวะให้หาผู้ช่วย ซึ่งได้แก่ กามเทพ โดยที่กามเทพมีธนูเป็นอุปรกรณ์ใช้ยิงสัตว์และสิ่งมีชีวิตทั้งหลายทำให้พวกเขารักกัน และช่วยกันสร้างกันเองพระพรหมจึงเบาแรงลง

กามเทพมีพาหนะประจำตัวคือนกแก้ว วันหนึ่งคิดการใหญ่ไปยิงธนูใส่พระศิวะ ท่านตกใจลืมหินกลายเป็นไฟไหม้กามเทพ ตั้งแต่นั้นมากามเทพจึงไม่มีร่างกาย เหลือแต่พาหนะประจำตัวคือนกแก้ว นี่เป็นส่วนหนึ่งของตำนานบนทับหลังนารายณ์บรรทมสินธุ์ที่ปราสาทพนมรุ้ง